

LAGOCHILUS BUNGE TURKUMI TURLARINING MUHOFAZASI CHORA-TADBIRLARI

Soliyeva Gulnoza Daniyarovna

Zoologiya va anatomiya kafedrası o'qituvchisi

Abdumajidova Zarnigor Oybek qizi

Biologiya o'qitish metodikasi kafedrası talabasi

Respublikamizda so'ngi vaqtda sanoat zonaları va qishloq xo'jaligining rivojlanishi hamda tabiiy resurslardan keng foydalanish ekologik barqarorlikning buzilishiga va o'simlik turlarining kamayish xavfiga olib keladi. Ayniqsa noyob va yo'qolib ketish xavfi ostida turgan turlar tabiatdagi har qanday noqulay ta'sirlarga beriluvchan.

Yer yuzasidagi iqlimning global o'zgarishi, Orol dengizining qurishi, o'rganilayotgan lagochilus turlari tarqalgan hududda geologik qidiruv ishlari va yaylovlardan tizimsiz foydalanish o'simliklar populyatsiyasining kamayib ketishiga olib keladi. Jahon amaliyoti ko'rsatganidek, alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning kengaytirilishi himoyasiz turlarning tabiiy populyatsiyasini saqlab qolishda katta muvaffaqiyatdir. Ammo, afsuski, bugungi kunda respublikada bunday hudud umumiy hududning 2022 yildan 5% dan 19 foizga oshirildi. Noyob turlar populyatsiyasini asrab-avaylashning yana bir muhim omili – muhofaza etiladigan hududda ularning kolleksion pitomnikining tashkil etilganidir.

Biz o'rgangan turlardan Lagochilus inebrians, L. Olgae va L. proskorjakovii mahalliy aholi va tabiblar tomonidan qimmatli dorivor o'simliklar sifatida keng qo'llaniladi. Bundan tashqari, aholi orasida ham, farmakologiyada ham L. inebrians gemostatik vosita sifatida katta talabga ega. Masalan, gul va barglarning quruq aralashmasidan tayyorlangan qaynatma yoki damlamasi aholi tomonidan tug'ruqdan keyin qon to'xtatuvchi vosita sifatida, burun va gemorroyoidal qon ketishda, gemofiliya kasalligida, verlgof kasalligini davolashda keng qo'llaniladi [Xolmatov, Axmedov. , 1995]. O'simliklarning xossalari haqida yaxshi ma'lumotga ega bo'lgan aholi L. Inebrians ning havo qismlarini ko'pincha tijorat maqsadlarida yig'ib oladi.

O'simliklar gullash bosqichida ishlab chiqariladi, bu turlarning populyatsiyalarining o'z-o'zini saqlashiga salbiy ta'sir qiladi. Mahalliy aholi o'rtasida o'tkazilgan so'rov natijalari shuni ko'rsatadiki, uning ko'plab vakillari L. proskorjakovii va L. inebrians o'rtasida farq qilmaydi va ko'pincha birinchi tur L. inebrians sifatida yig'iladi. Lagochilusning o'rganilayotgan turlarining populyatsiyalari mahalliy aholi tomonidan dorivor o'simlik sifatida to'planishidan tashqari, o'tlatishdan ham aziyat chekmoqda.

O'rganilayotgan senopopulyatsiyalarning katta qismi qo'riqlanadigan hududlardan tashqarida o'sadi, bu erda chorva mollari boqish deyarli nazorat qilinmaydi. Nurota davlat qo'riqxonasi hududida qo'riqlanadigan L. proskorjakovii ning barcha senopopulyatsiyalari va L. olgae ning to'rtta senopopulyatsiyasidan uchtasi bundan mustasno. Lagochilus jinsi turlarining ozuqaviy qiymati yo'q, garchi o'simlik mavsumining boshida yosh barglar qisman chorva mollari tomonidan iste'mol qilinadi. O'rganilayotgan turlarning populyatsiyalari

oyoq osti qilishdan eng ko'p aziyat chekadi. Yosh etuk bo'lmagan shaxslar yuqori yaylov yukiga dosh berolmaydilar va tushib ketishadi.

Qo'riqxonada hududida iqtisodiy foyda olish bilan bog'liq har qanday xo'jalik faoliyati (chorva mollarini boqish, pichan tayyorlash va boshqalar) qat'iy nazorat qilinishi kerak. Qayd etilganidek, qo'riqlanadigan hududda *L. proskorjakovii*, *L. olgae* va qisman *L. inebrianlarning* asosiy populyatsiyalari o'sishiga qaramay, birinchi ikki turning populyatsiyalari regressiv holatda. *L. proskorjakovii* ning barcha o'rganilgan senopopulyatsiyalari ichida populyatsiyalar soni 150 tadan oshmaydi, *L. olgaeda* (2000 dan ortiq bo'lmagan) yosh fraksiya hech bir senopopulyatsiyada topilmagan bo'lsa kerak.

Tog'larning o'rta qismining sababi, ehtimol, o'simliklar meva berishdan oldin kesilgan. Ma'lumki, *L. olgae* sifatli pichan yig'ishtirib olish uchun qulay bo'lgan o'tlar tarkibida o'sadi va qo'riqxonada hududi bilan chegaradosh mahalliy aholi undan ba'zan noqonuniy foydalanadi. midagi quruq, tosh-chag'ir toshli yonbag'irlarda o'sadi.

Urug'larni yig'ish va ularni ekologik jihatdan qulay sharoitlarda qo'riqlanadigan hududda ekish *L. proskorjakovii* va *L. olgae* populyatsiyalarini muvaffaqiyatli to'ldirishning kalitidir. So'nggi yillarda jahon amaliyotida noyob, zaif turlar populyatsiyasini saqlab qolish uchun yangi yondashuvlar qo'llanilmoqda. Bunday yondashuvlardan biri in situ usulidir. Ushbu usulning mohiyati qo'riqxonalarining bufer zonasida noyob turlarni saqlab qolishdir, ya'ni. yo'qolib ketish xavfi ostida turgan turning "sun'iy populyatsiyasi" qo'riqlanadigan sharoitlarda yetishtirilgan urug'larni ekish yoki ko'chatlarni ekish yoki o'simlik namunalarini yuqori antropogen bosim zonasidan ekologik jihatdan o'xshash sharoitlarga ko'chirib o'tkazish yo'li bilan yaratiladi.

L. proskorjakovii jonli kolleksiyasini yaratishga bir necha bor urinishlar ijobiy natija bermadi. O'zbekiston fanlar akademiyasi Botanika instituti huzuridagi F.N. Rusanov nomidagi Toshkent botanika bog'iga ko'chirilgan yosh o'simlik turlari (issiqxona sharoitida yetishtirilgan) yashab keta olmadi.

Iqtisodiy jihatdan qimmatli o'simliklarning tabiiy populyatsiyasi resurslarini saqlab qolish maqsadida jahon amaliyotida va O'zbekiston sharoitida ularning plantatsiyalarini yaratish keng qo'llaniladi. *L. inebrians* boshqa o'rganilgan turlarga nisbatan eng keng doiraga ega dorivor qimmatli tur bo'lib Samarqand va Toshkent viloyatlarida dexqon fermer xujaliklari tomonidan plantasiyalari tashkil etilgan.

Bugungi kunga qadar *Lagochilus* turkumi turlarining ekologik normasi ishlab chiqilmagan va shunga mos ravishda o'simliklarning ekologik diapazoni markazi hali aniqlanmagan. Shu munosabat bilan, hozirgi vaqtda turning tabiiy populyatsiyasini himoya qilish uchun biron bir chora ko'rish imkoniyati mavjud emas. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 20 maydagi "Dorivor o'simliklarni madaniy holda yetishtirish va qayta ishlash hamda davolashda ulardan keng foydalanishni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-251 sonli qarorida ham viloyatlar kesmida ushbu dorivor o'simliklarni yetishtirish bo'yicha ham alohida vazifalar belgilanib berildi. Ushbu qaror ham dorivor o'simliklarni tabiiy resurslarini muhofaza etishga qaratilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Akopov I.E. Eng muhim mahalliy dorivor o'simliklar va ulardan oqilona foydalanish. Toshkent: Tibbiyot, 1986. 114-116.
2. Ataboyeva X.N., Xudoyqulov J.B. "O'simlikshunoslik"-Toshkent. 2018.
3. Tursunboyeva G., Komilova Sh. "Botanika asoslari"-Toshkent. 2009.
4. Xolmatov X.X., Habibov Z.K. "O'zbekistonning shifobaxsh o'simliklari"-Toshkent. 1991
5. "Zamonaviy biologik ta'limni rivojlantirishda fan, ta'lim va ishlab chiqarishning integratsiyasi" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari Jizzax 2022